

SİLAHÇI TAHSİN'İN GİRİD ADLI ESERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

Berna AKYÜZ SİZGEN*

Geliş Tarihi: 17.02.2017

Kabul Tarihi: 10.03.2017

Öz

Silahçı Tahsin olarak bilinen Hasan Tahsin (1883-1918) tarafından yazılmış olan Girit , önce Silah Gazetesinde tefrika edilmiş, 1326'da Selanik'de Asır Matbaası tarafından yayımlanmış bir tiyatro eseridir.

Tiyatro türü ve İkinci Meşrutiyet dönemi edebiyatıyla ilgili çalışmalarda Osmanlılık düşüncesine bağlı eserler arasında değerlendirilen söz konusu eserle ilgili geniş bir çalışma bulunmadığı gibi, eserin Latin alfabesine aktarımı da mevcut değildir.

Girit, İttihat ve Terakki Komitesi yanlılığı, İkinci Abdülhamid eleştirisi ve Osmanlılık vurgusu gibi yönleriyle Silahçı Tahsin'in düşünce yapısını yansıtırken; epik ve lirik söylemi birleştiren üslubuyla da, yazarın ateşli kişilik yapısını yansıtır.

Teknik anlamda çeşitli kusurlar içeren eser, yazarın başlangıçta belirttiği üzere, Girit adasındaki Müslüman Türk halkın sürdürdüğü elim hayatın yansıtılması ve onların gördüğü zulüm nedeniyle vicdanlarda oluşan yaranın bir kez daha kanatılması amacıyla kaleme alınmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında Osmanlılık düşüncesi ile ilgili genel bilgi verilmiştir. Ardından Girit, kimliği, dış yapısı, türü, biçimi, muhtevası, olay dizisi, kişi kadrosu, zaman, mekân, konuşma örgüsü alt başlıkları ile ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu incelemede eserin bir tiyatro metni olduğu göz ardı edilmemiştir. Sonuç kısmında ise, ulaşılan veriler öz biçimde ifade edilmiş ve çalışmanın Türk tiyatro edebiyatı tarihine, Osmanlılık düşüncesinin edebiyatımıza yansımalarının tespitine ve Girit meselesi ile ilgili çalışmalara katkı sunacağı belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Girit, Silahçı Tahsin, Osmanlılık, İkinci Meşrutiyet Dönemi Tiyatrosu

A REVIEW OF HASAN TAHSİN'S GİRİD (CRETE)

Abstract

Written by Hasan Tahsin (1883-1918), Girit (Crete) is a theatre work firstly serialized in Silah newspaper and then published by Asır Matbaası (Asır Printing House) in Thessaloniki in 1326.

There is no extensive study of this work, which is regarded as a work treating the idea of Ottomanism in studies on theatre and literature in the Second Constitutional Period. There is even no Latinized version of it.

Girit reflects the thoughts of Hasan Tahsin with its support for Committee of Union and Progress, criticism of Abdul Hamid II, and emphasis on Ottomanism.

* Yrd. Doç. Dr.; Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
berna.akyuz@adu.edu.tr

With its style combining epic and lyric features, it represents the passionate personality of the author.

Involving some technical faults, the work was written to manifest the painful life led by Muslim Turks on Crete and make everybody have the cruelty suffered by Muslim Turks there on their conscience, as stated by the author in the beginning.

In this study, general information is provided about the idea of Ottomanism in the introduction. Then the biography of Hasan Tahsin is provided. After that, Girid is examined in detail under the sub-titles of identity, external structure, type, form, content, plot, characters, time, place, and speech plot. The study does not ignore that the work is a theatre text. In the conclusion, the obtained data are presented concisely, and the contributions of the study to the Turkish drama history, determination of the reflections of Ottomanism on Turkish literature, and research on Cretan issue are indicated.

Key Words: Girid, Silahçı Tahsin, Ottomanism, Theater in the Second Constitutional Period

Giriş

19. yüzyılla birlikte, Osmanlı Devleti'nin pek çok alanda önemli sorunlarla yüz yüze kaldığı görülür. Askerî açıdan da eski gücünü yitirmiş olan Devlet toprak kayıpları da yaşamaya başlar. Milliyetçilik düşüncesine dayalı olan ve Osmanlı Devleti'nden koparak yeni bir devlet kurulmasıyla sonuçlanan Yunan isyanı (1812-1829), bu tür taleplerin ilki olması ve diğer azınlıkları da isyan konusunda cesaretlendirmesi açısından önemli bir etki oluşturur. Toprak kayıplarıyla birlikte ekonomik ve sosyal sıkıntılar, hem devlet adamları hem de aydınlar arasında belirgin bir tedirginliğe yol açar ve “devletin nasıl kurtarılacağı” sorusu başlıca gündem maddesi haline gelir.

Söz konusu soruya yanıt olarak pek çok öneri ortaya atılır. Tanzimat'ın ilanı ile belirginleşen yenileşme sürecinde de ana maksat, devletin nasıl kurtarılacağı meselesine çözüm getirmektir. “Başta Tanzimat olmak üzere, bütün modernleşme hareketleri bir yandan Batı tipi kurumları Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşturmaya çalışırken diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan çeşitli unsurlar arasındaki farkları ortadan kaldırma çabası içine girmişlerdir.” (Hanioğlu: 1390) şeklindeki tespitlerde de dile getirildiği gibi, yapılan yeniliklerle, tebaaya tanınan çeşitli haklarla devletin modernleştirilmesinin yanı sıra, hem Batılı devletlerin eleştirmeye başladığı azınlık hakları meselesinde ilerleme sağlanması, hem de Osmanlı tebaası arasında ayrılıkçı düşüncelerin önüne geçilmesi amaçlanır. Özellikle tebaadaki birlik ve beraberliğin sürmesi düşüncesi etrafında fikir akımları da önem kazanır. Bu noktada Osmanlılık, uzun bir süre kendisine bel bağlanan bir siyasi düşüncedir. “Osmanlı memleketindeki Müslim ve gayrimüslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam müsavet husule getirmek; ...söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak... müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana

çıkarmak” (Akçura 2007: 17) şeklinde tanımlanan Osmanlılık, Genç Osmanlılardan Jön Türklere ve İttihat ve Terakki’ye kadar uzanan bir etki alanına sahip olmuştur.

Tebaa içindeki Türk unsuru, Devletin çöküşünü önlemek konusunda en fazla çaba gösteren unsur olur ve bir süre Osmanlılık düşüncesine rağbet gösterir. Tebaa içindeki diğer Müslüman unsurlar da dinî ortaklık nedeniyle bir süre bu düşünceye rağbet gösterebilirler de zaman içinde milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle bağımsızlık taleplerini dillendirmeye başlarlar. Avrupa’da belirgin olarak görülen milliyetçilik düşüncesi, Rusya gibi çeşitli devletlerin dinî ortaklığa dayalı kışkırtmaları ve Osmanlı Devleti’nin güç kaybı yaşamış olması gibi etkenler sonucunda özellikle gayrimüslim azınlıklar, Osmanlılık düşüncesine rağbet göstermezler.

Tüm unsurlara belli oranda temsil hakkı verecek bir meclisin açılmasını beraberinde getiren İkinci Meşrutiyet’in ilanı, azınlıkların bağımsızlık taleplerinin önüne geçmesi ve Osmanlılık düşüncesinin rağbet kazanması açısından büyük bir beklenti doğurur. Ancak, bu beklentinin karşılık bulmadığı tarihî süreç içinde açıkça görülür. Buna yol açan nedenlerden biri de, çeşitli ayrıcalıklara sahip bazı azınlıkların, tam eşitlik hâlinde bu ayrıcalıkları kaybedebilecekleri düşüncesidir.

Her ne kadar Osmanlılık, tebaa içindeki Türk unsurun milliyetçi bir duyarlılığa yönelmesini geciktirmiş olsa da, diğer unsurların milliyetçiliğe dayalı talepleri, zaman içinde Türk unsurun da bu düşünceden etkilenmesi sonucunu doğurur. Özellikle de, “Balkan Harbi, Osmanlılık fikrini sekteye uğratmıştır. İkinci Meşrutiyet, Osmanlılık fikrinin son dönemini temsil eder. Artık bundan sonra İttihat-ı İslam ve İttihat-ı Türk fikri önem kazanır.” (Yazıcı 2002: 150) Önemli toprak kayıpları yaşadığımız ve Balkan coğrafyasındaki azınlıkların bağımsızlık taleplerinin büyük ölçüde gerçekleştiği Balkan Savaşları da fiilî olarak bu düşüncenin sona erdiğini açıkça ortaya koyar.

İkinci Meşrutiyet’in ilanını izleyen süreçte basın dünyasında da büyük bir canlılık görülür. İttihat ve Terakki Komitesi’nin edebî eserler, gazete ve dergilere sansür uygulamasını başlatmasından hemen önce pek çok farklı düşünce dile getirilir. Dönemin aydınları, edebiyatçıları siyasal, sosyal meselelere fazlaca ilgi gösterirler. “Meşrutiyet öncesi siyasi ve içtimai mevzulardan dikkatle çekinen yazarlarımız Kanun-ı Esasi’nin ilanından sonraki yıllarda devrin siyasi cereyanlarının adeta propagandasını yapmışlardır.” (Yalçın 2002: 40) İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında İttihat ve Terakki yanlısı yazarlara ait edebî eserler vasıtasıyla Osmanlı ruhu, kimliği oluşturulmaya çalışılır. Bu bağlamda, Girit meselesi söz konusu yazarlar tarafından yoğun olarak ele alınan meselelerdendir. 1866’da ilk olarak gerçekleşen Girit isyanı ile başlayan süreçte Osmanlı kamuoyu Girit meselesine, adadaki Müslüman Türk halkın akıbetine daima ilgi göstermiştir.

Tiyatro türü de söz konusu dönemde büyük bir ivme kazanır. Pek çok genç edebiyatçının büyük bir hevesle kumpanyalar düzenleyip yazdıkları piyesleri sahnelediklerini belirten Yalçın, bu durumun beraberinde niteliksel bir yükseliş getirmediğini de ifade eder. (Yalçın 2002: 37)

İkinci Meşrutiyet yıllarında benzer bir hevesle kaleme alındığı düşünülebilecek eserlerden biri de Silahçı Tahsin'e (1883-1918) ait olan *Girid* adlı piyestir. 1326'da müstakil kitap olarak yayınlanmış ve öncesinde de *Silah* Gazetesinde tefrika edilmiş eser, bu çalışmanın yazarı tarafından günümüz alfabesine aktarılmış, ancak bu aktarım henüz yayımlanmamıştır.

Tiyatro tekniği açısından çeşitli kusurlara sahip olan *Girid*, devrin siyasi atmosferini ve Girit meselesini doğru değerlendirmek için önemli veriler sunmaktadır. Çalışmada da değindiğimiz gibi, yazarın Girit meselesi ile ilgili tarihî gerçeklere mümkün olduğunca bağlı kalma çabası bu noktada önemlidir. Ajitatif basın örneği kabul edilen *Silah* Gazetesinin (Odabaşı 2015: 4) kurucusu ve başyazarı Silahçı Tahsin, bu nitelermeye uygun düşecek biçimde eserde millî duyguları galeyana getirmeyi amaçlamıştır.

Çalışmada önce eserin yazarı Silahçı Hasan Tahsin Bey hakkında bilgi verilmekte, ardından *Girid* adlı tiyatro eseri muhteva, dış yapı, tür, biçim, olay dizisi, kişi kadrosu, zaman, mekân ve konuşma örgüsü gibi alt başlıklarla tahlil edilmektedir.

Silahçı Tahsin

Hasan Tahsin, 1883 yılında, İstanbul'da, Binbaşı Seyit Bey'in oğlu olarak dünyaya gelir. (Topuz 2007: 163) İlköğreniminin ardından Harbiye Mektebi'ne girer. Mustafa Kemal, Ali Fuat (Cebesoy) ve Ali Fethi (Okyar) gibi isimlerle aynı dönemde öğrenim görür. Okulun ardından önce Van'a atanır, bir süre sonra Kuleli Askerî Lisesi'nde öğretmenliğe başlar; kısa bir süre Mısır'da bulunur. (Topuz 2007: 164) 31 Mart olayını bastıran Hareket Ordusu'nda yer almış olsa da (Mehmetefendioğlu 2009: 34), tanınmaya başladığı dönem, 3. Ordu 17. Nişancı Taburu zabiti Mülâzım-ı Evvel (üsteğmen) Hasan Tahsin Bey (Odabaşı 2015: 4) olarak Selanik'de bulunduğu yıllardır.

Tanınmasında askerlik mesleğinden çok, gazeteci yönü etkili olmuştur. Tahsin Bey, 23 Temmuz 1909'da Selanik'de, askerî bir dergi formatındaki *Silah* Dergisi'ni çıkarmaya başlar. Bir yıl kadar sonra ise, derginin formatını değiştirerek siyasi bir gazeteye dönüştürür. Bu değişiklikten önce ordudan ayrılır. Kimi kaynaklarda, bu ayrılışın kendi istifası ile gerçekleştiği belirtilirken, kimi kaynaklarda ordudan uzaklaştırıldığı ifade edilir. Kaynaklara göre, orduyu siyasetten uzak tutma gayesiyle gerçekleştirilen bu girişimde özellikle İttihat ve Terakki Partisi'ni belirgin biçimde destekleyenlerin ordudan uzaklaştırılması amaçlanmıştır. "Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmud Şevket Paşa, o dönemin koşullarında büyük bir risk alarak Balkanlar'daki çeşitli birliklere mensup subaylardan ...Yüzbaşı Mehmed Nâzım, Mülâzım-ı evvel Hakkı, Yüzbaşı Yakub

Cemil, Yüzbaşı Yusuf Musa ve Mülâzım-ı evvel Hasan Tahsin [ve diğerlerinin]in ordudan ilişkilerini kesmiştir.” (Bayraktar 1999: 60)

Silah, özellikle siyasi bir gazeteye dönüştürüldükten sonra, Tahsin Bey'in yaşamında en önemli yeri tutar. Çünkü, “*Silah*, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ajitatif gazeteciliğin ilk ve en tipik örneği olmuştur.” (Odabaşı 2015: 4) Tahsin Bey, İttihat ve Terakki'nin politikalarını oldukça ateşli biçimde savunan, hatiplik yeteneğiyle birlikte oldukça provakatif yazılar kaleme alan bir gazeteci olur. “Son günlerde İttihatçılara karşı gelen paçavralar o kadar çoğaldı ve adileşti ki, memleketimizde ne kadar çok namerd, ne kadar çok kahpe, rezil ve ahlaksız varmış, diye eseflendim. Bu tehditleri savunan rezil ve kahpelere bir cevap vermeğe değil, hoş demeye mecbur oldum” (Topuz 2007: 162) satırlarında da beliren dil ve üslubu pek çok eleştiri alır: “İpe sapa gelmez bir lisanla herkese çatıyor, boğucu, sisli bir hava yayıyordu.” (Yalman 1970: 88) Selanik Valisi olduğu dönemde Tahsin Bey'le görüşen Hüseyin Kazım Kadri, ondan “baş belası, sarhoş ve edepsiz herif, hain” (Hüseyin Kazım Kadri, Haz. İsmail Kara, 2000: 129) gibi sıfatlarla söz eder. Yazılarının derin entelektüel ve kültürel birikimden yoksun olmasına rağmen halkı coşturmayı iyi bilen Tahsin Bey, bu sayede geniş bir tanınırlığa ulaşır. “Bu gazeteyi mahalle kahvelerinde biri yüksek sesle okuduğu zaman avam adeta ateşlenir ve Tahsin'in palikaryalara ya da Moskoflara savurduğu ağır küfürlerin, düşmanların ciğerine bir tüfek ya da bir silah mermisi gibi girdiğinden asla şüphe etmezlerdi. Bu yüzden kendisini babayiğit sanarak ona Silahçı adını vermişlerdi.” (Topuz 2007: 165) Kendisinden olumsuz şekilde söz eden kaynaklara rağmen, onu “II. Meşrutiyet yıllarında Rumeli'nin muteber simaları”(Odabaşı 2015: 4) arasında değerlendirenler de vardır. *Silah*'da provakatif yazıların yanı sıra şiir ve tiyatro türlerinde de eser veren Tahsin'in yazdığı *Girid* adlı piyes de kitap olarak yayımlanmasından önce, yine bu gazetede tefrika edilir.

Tahsin Bey, gazetede İttihat ve Terakki'nin bazı politikalarını eleştirmekten de geri durmaz. Bu nedenle, iktidar tarafından bazı soruşturmalara konu edilir ve çeşitli cezalar alır. (Çakır 2002: 120) Dönemin siyasi koşulları çerçevesinde kapatılan gazeteyi *Salah*, *Bomba* gibi farklı adlar altında sürdürmeye çalışır. Ancak, bir süre sonra gazetecilikle uğraşmayı bırakır ve İstanbul'a döner. İstanbul'a dönüşünden sonra, kendisi için yeni bir dönem başlar. “*Silah* Gazetesi'nde yazdığı makalelerle kendisinin fevkalade cesur, metin ve azimkar bir adam olduğu hissini verdiği için o da Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Trakya ve Makedonya cepheleleri çete teşkilatına memur edilmişti.” (Denker 2006: 283) Çeşitli kaynaklarda verilen bilgilere göre, Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Nevrekop çetelerinde görevlendirilen Tahsin Bey, görevi kabul etmiş olmasına rağmen çeteciliğin kendisine uygun bir iş olmadığına karar vererek görevden affedilmesi talebiyle İstanbul'a döner.

İstanbul'da Teşkilat-ı Mahsusa merkezine çağrıldığı bir günün ertesinde Edirnekapısı Mezarlığı'nda cesedi bulunur. “Hasan Tahsin, 1918 yılında, İttihat-Terakki'nin "Merkez-i

Umumî" binasında Kuşçubaşı tarafından boğdurulmuştur" (Bayraktar 1999: 61) Silahçı Tahsin'in Teşkilat-ı Mahsusa tarafından öldürüldüğü konusunda şüphe duyulmamıştır. "...onun, vaktiyle rivayet edildiği gibi iple boğulduğuna, ondan sonra karanlık basınca Teşkilat-ı Mahsusa dairesinden cesedinin gizlice çıkarılarak Edirnekapısı'na kadar götürülüp orada mezarlığa bırakılıverdiğine ve idam cezasının bu suretle infaz olunduğuna muhakkak gözüyle bakmak lazım gelir." (Denker 2006: 285)

Erken yaşta yaşamını yitiren Hasan Tahsin'in ölümü, ülkemizde gerçekleştirilen gazeteci cinayetlerinden biri olarak değerlendirilir.

Ülkemiz tarihinde önemli olaylardan biri olan İzmir'in işgal edildiği gün, Yunan kuvvetlerine ilk kurşunu sıkan ve şehit edilen kahramanın adı da Hasan Tahsin olarak bilinmektedir. Bu konuda, Bayraktar, asıl adı Osman Nevres olan bu kişinin de Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı olduğu ve daha önce öldürülmüş olan Silahçı Hasan Tahsin'in kimliğinin yine bu teşkilat tarafından kendisine verilmiş olduğunu belirtir. (Bayraktar 1999: 64)

Eserin Kimliği

Millî tiyatro başlığıyla takdim edilen ve Silahçı Tahsin tarafından kaleme alınan bu eser, beş perde ve üç tablodan oluşmaktadır. *Silah* Gazetesinde tefrika edildikten sonra, Temmuz 1326'da (1908-1909), Selanik'de Asır Matbaası tarafından yayımlanmıştır.

Eser, İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlılık düşüncesine bağlı olarak yazılmış eserlerden biridir. (Yalçın 2002: 175)

Eserin Dış Yapısı

Girid, dış yapı olarak beş perde ve üç tablodan oluşan bir eserdir. Birinci perde üç meclisten, ikinci perde yedi meclisten, üçüncü perde bir meclisten, dördüncü perde dört meclisten ve son olarak beşinci perde de iki meclisten ibarettir. Birinci tablo, metin içinde özellikle belirtilmemiştir, ancak ikinci tablo, dördüncü perdenin sonunda, üçüncü tablo ise beşinci perdede oyunun son sahnesiyle birlikte verilmiştir.

Eserin Türü

Eser, Meşrutiyet Dönemi tiyatrosunda "sayıca en kabarık tür" (And 1973: 431) olan tarihî dram türündedir. Söz konusu döneme ait tarihî dramlarda Girit meselesinin de yer bulması ile ilgili olarak, "o yılların siyasal ve kamusal yaşantısında en büyük sarsıntı dış olaylardan ve savaşlardan gelmekteydi. Bu nedenle Girit olayı, İtalya Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve ayrıca dış olaylarda halkı yüreklendirmek, direnme gücünü artırmak için savaş oyunları yazılıyordu" (And 1973: 431) şeklinde açıklamalar mevcuttur. Bununla birlikte tarihî dram olarak değerlendirilmesi, eserin tarihî gerçekleri birebir yansıttığı düşüncesini uyandırmamalıdır.

“yazarlar, tarihsel olay ve kişileri ne kadar az değiştirirlerse, o kadar tarihî drama yakın; ne kadar fazla değiştirirlerse romantik drama o kadar yakın olurlar.” (Akı 1989: 125) sözlerinde değinildiği gibi, yazarın tarihî gerçeklere bağlı kalmak konusunda bir tercih yapması gerekmektedir. Silahçı Tahsin, eser boyunca Vukolis Muharebesi, Prens Yorgi'nin adaya komiser olarak tayin edilmesi, Müttefik devletlerin adada Yunan bayrağının göndere çekilmesine tepki göstermesi gibi meselelerde tarihî gerçeklerle örtüşen bir kurguya yer vermiştir. Ancak, eserin sonunda Osmanlı askerlerinin adaya çıkararak oradaki Müslüman Türk halkı kurtarması, bilindiği gibi, gerçekliği olmayan bir tablodur. Yazarın, eserin sonundaki bu tutum değişikliği, onun ve adadaki Müslüman halkın beklentisi, hayali olarak yorumlanabilir. Böylelikle yazar, eserin son sahnesiyle romantik dram türüne yaklaşmış olur.

Eserin Biçimi

Eser, benzetmeci tiyatro anlayışıyla kaleme alınmıştır. “Seyircinin duygusal açıdan sahnede olan bitenlere kendisini kaptırdığı ve baş oyun kişileriyle özdeşleştiği” (Buttanrı 2011: 646) bu anlayışta, eserin başarısında, seyircinin sahnede yaşananlara kendisini ne denli kaptırdığı önemli bir ölçüttür. Bu açıdan değerlendirilecek olursa, *Girid*, millî duygulara seslenmesinin de etkisiyle başarılı sayılabilecek bir eserdir. “Kapalı oyun biçimi özellikleri gösteren benzetmeci oyunda,” (Buttanrı 2011: 645) metinde sergilenen gerçeklik ile nesnel gerçeklik arasında benzerlik gözetilir. Bunun sonucunda, “Olaylar birbirinden gelişerek oyunun kapalı bütünlüğünü kurar; sürekli olarak bitişe doğru gider.” (Çalışlar 2009: 26) *Girid*'de de ilk sahnede Ferit'le birlikte Girit Adasının akıbetine dair bir düğüm atılır ve sonrasında gerçekleşen olaylar son sahneye kadar bu düğümün çözümüne doğru gelişir.

Eserin Muhtevası

Eserin mukaddimesinde yer alan, “Bu sahne, yıllardan beri Girid adasındaki milletdaşlarımın sürükledikleri hayat-ı elîmânenin elvâh-ı fecâyîini tasvir eder” (s.3) ifadesi, eserin muhtevasını açıkça ortaya koyar. Silahçı Tahsin, eserde, Girit Adasının Yunanistan'a bağlanmasına dek uzanan süreçte, adadaki Müslüman Türk halkın maruz bırakıldığı eziyeti sergilemeye çalışmıştır. Mukaddimenin devamında yer alan “Vicdan-ı millette daima kanayan bu cerihayı yazılarım bir daha acıtarak tahattur ettirirse bir ömr-i ebedî yaşarım diye yazdım” (s.3) diyen yazar, eserin yazılış amacını da ifade etmiş olur. “1897 yılında dört garantör dost eline emanet edilmesine rağmen Girit Adası da kayıp sayılabilirdi. Oradaki Türklerin rahat nefes almasına olanak verilmiyordu. Çiftçi çiftine, tüccar işyerine gidemiyor, balıkçı denize açılmıyordu. İşlenen cinayetler, Türklerin üzerine atılıyordu. Türklere karşı tam bir boykot vardı. ‘Yaşasın Osmanlılar! Yaşasın Düvel-i Himaye’ haykırılarıyla biten Girit adlı piyes bunları anlatır.” (Akı 1989: 211) tespiti de eserin muhtevasını belirtir.

Eserin başkişilerinden İsmet'in babası Hacı Hasan Ağa, "Ey Girid Hristiyanları! Taptığımız Hazret-i İsa mecruhlara zulmü, acizeye taaddiyi mi size emretti? Bizim tanıdığımız, sizin kabul ettiğiniz kitap, Allah, hastaları mezarlara, bîgünahları mahbuslara, zayıfları ateşlere mi atınız dedi?" (s.17) şeklindeki sözleriyle adadaki Müslüman halkın uğradığı zulmü anlatır. Müslümanların maruz kaldığı kötü muamele, tanıklar tarafından da ifade edilmiştir: "Bir müslümanın dışarı çıkıp mallarının ne hâlde olduğunu, ekin ve mahsullerinin yerinde durup durmadığını kontrol etmesi hayatına mal olur. Bir ay zarfında soğukkanlılıkla, birçok işkence ve zulümlerle Kandiye'de sekiz, Resmo'da bir, Hanya'da iki Müslüman öldürülmüştür ki, bu zulümler Girit Müslümanlarını yok etmek ve adadan firara zorlamak için kasdi olarak Rumlar tarafından icra ediliyor." (Tahmiscizade 1977: 58) Eserin başında yaralanmış hâlde karşımıza çıkan Hacı Hasan Ağa da, kendisini yaralayanın Yorgi adlı Rum hizmetkârı olduğunu ifade eder.

Eserin, Osmanlılık düşüncesiyle ilişkilendirilmesinde ise, eserin başkahramanları Ferit ve İsmet'in kendilerini ve ada halkını Osmanlı olarak nitelemesi önemlidir. "Allahım sen kurtar, sen de şahit değil misin ki Girid yalnız yalnız Osmanlılarındır" (s. 10) diyen Ferit, adanın Osmanlı toprağı olduğu konusunda Allah'ı şahit göstermekten de geri durmaz. İlerleyen kısımlarda, terk etmeye mecbur bırakıldığı adadan ayrılmadan önce verdiği konferansta, "dünyadaki inkılabât-ı efkarı, inkılabât-ı umumiye'yi ihdasa, saadet-i beşeriyeyi temine bir sebep-i mümtaz ve mukaddes teşkil eden Osmanlılık" (s.45) ifadelerini kullanarak, Osmanlılıktan övgüyle söz eder.

Metinde yer verilen "İslam kayıkçıların fırtınada, kıyamette on iki saat çalıştıkları halde on para kazanmadıkları görülüyor. İslam dükkânlarından bu hafta yine iki tanesi kapandı. İflas etti. Köylerden şehre hicret eden millettaşlarımız sokaklarda, cami avlularında kalıyor. Hiç birine bir yer bulmak değil, parasıyla isticar edecek bir ev, bir oda bile bulunamıyor. Fırıncılardan, kasaplardan, bakkallardan gördüğümüz muameleyi bir defa düşünürsek bu hâlin İslam unsuruna karşı alenen icra edilen bir boykottan başka bir şey olmadığı tezahür eder." (s.36) sözleriyle Girit meselesinde önemli boyutlara ulaşmış boykottan söz edilir. Bu ifadeler, adada Müslüman halka yönelik boykotla ilgilidir. "Giritlilerin Yunanistan'a iltihak için yaptıkları tezahürler, Yunanlıların Giritlilerle birleşmek için gösterdikleri aşırı istekler Genç Türklerde derin bir hiddet uyandırmıştı. Bunun neticesi olarak Yunan mallarına boykotaj ilanı tekrâr etti." (İrtem 1999: 320) ifadeleri, boykotun Girit sınırlarını da aştığını ve her iki kesim tarafından birbirlerine yönelik olarak uygulandığını ortaya koyar. Eserde, Ferit ve İsmet'e göre daha yaşlı ve daha mutedil olan Hasan Ağa ise, "Buradaki boykotajı Osmanlıların Yunanistan'a yaptığı boykotaja mukabil yapıyorlar. Fakat düşünmüyorlar ki, Girid de Yunanistan da malını meyvesini Türkiye'ye satarak yaşar. Biz burada ölürüz ama, bir haftada Yunanistan harab olur." (s.73) diyerek bu boykotun Yunan tarafına daha çok zarar verdiğini belirtir.

Metinde yer alan “ Ey Yıldız Hükümeti! Kahrolası siyasetinle bizi ne hâle koydun. Otuz dört senedir inim inim inlettğin milletin başına şimdi de bir Girid gailisi bıraktın. Vatani hasta ettin. Milleti çolak” (s.9) gibi ifadelerle açık bir politik tavır takınılmış olur. Eserin kadın kahramanı İsmet, “o dünyaları zabteden İttihad ve Terakki Cemiyeti bu ufacık Girid’i kurtaramaz mı zannediyorsunuz?” (s. 12) şeklindeki sorusuyla söz konusu tavrı daha da belirginleştirir. Böylelikle, Meşrutiyet tiyatrosunun “eski yönetimin kötülüklerine karşı toplumun hincını, öfkesini dile getiren güçlü bir ses olarak kullanılması” (And 1973: 426) şeklindeki genel niteliğine uygun bir eser verilmiş olur.

Yalçın’ın da “hadiseler tarihî hakikatlere uymaktadır” (Yalçın 2002: 176) ifadesiyle değindiği gibi, eserde Girit Adasının, Yunanistan’a bağlanmasına dek uzanan tarihî süreçte yaşanan siyasi gelişmeler de önemli yer tutar. “Hani o âlicenâb İngilizler, hürriyetperver Fransızlar, düvel-i himaye nerede, neden lâkaydâne seyrettiler. Girid ve Giridliler onlara emanet değil miydi?... ve dediler ki gelecek sene Temmuz yirmi yedide biz buradan çıkacağız. Yani o gün siz Yunanistan’a iltihak edersiniz” (s.11) diyen İsmet, tarihî süreçle ilgili gerçek bilgiler verir: “1908 Mayısında bir milis isyanından sonra beynelmilel kuvvetlere mensup zabıtlar Adada Avrupa askerine lüzum kalmadığını bildirdiler. Devletler Adayı tahliyeye karar verdiler ve bunu Girit hükümetine tebliğ eylediler. 1908 Temmuzunda tahliyeye başlanacaktı.” (İrtem 1999: 331)

Eserde, İsmet, Ferit, Hasan Ağa gibi başkışiler, adadaki İngiliz askerlerinin varlığını memnuniyetle karşılamaktadırlar. Metinde her üçünün de İngilizlerden “alıcenap, adil” gibi sıfatlarla söz ettikleri görülür. İngiliz Konsolosu da “Mert Osmanlılar. Tarih sizin şerefinize şahadet eder. İnsaniyette bir kıymet varsa o da Osmanlılıktır diyebilirim” (s.28) sözleriyle bu iltifatı karşılıksız bırakmaz. Bu durum, uluslararası güçlerin yokluğunda adanın Yunanistan’a bağlanmasının kesin bir sonuç olacağı şeklindeki öngörüden kaynaklanmaktadır. Tarihî süreç de, maalesef ki bu öngörüü doğrulamıştır. Ayrıca, bu yaklaşımı, “hücum etmediği hükümet, dehşet yağmuruna tutmadığı devlet kalmadı” (Sema 2002: 546) şeklinde anılan Silahçı Tahsin’in, söz konusu ifadeye aykırı bir politik tutumu olarak değerlendirmek mümkündür. Eserde, İngiltere’nin adadaki Müslüman halka karşı çok daha olumlu tavırlar içinde olduğu düşüncesi işlenmekle birlikte, bunun aksini iddia eden kaynaklar da mevcuttur: “Girit’de İngiltere’nin işgali altında bulunan bölgede yapılan zulümler ve rezaletler, diğer yerlerdekinden kat kat fazladır.” (Tahmiscizade 1977: 58)

Oyunda, tamamen suçsuz olduğu hâlde, amcasını öldürmeye teşebbüsle suçlanan Ferit’in yargılandığı bir duruşma sahnesi de vardır. Bu sahnede, mahkeme reisinin “Osmanlıyım, Giridli olunur da başka başka tebaadan olunur mu?” diyen Ferit’e, “Burası Yunanistan’dır. Biz Osmanlı zabıtları falan tanımıyoruz, biz bir katil tanıyoruz ki o da budur. Türklerin ne vahşi olduğunu biliriz.” (s.21) şeklinde cevap verdiği görülür. Yazar, bu diyalogla, Adanın Müslüman Osmanlı halkı

dışındaki sakinlerinin ve yöneticilerinin asıl maksatlarının Yunanistan'a iltihakın gerçekleşmesi olduğunu açıkça ortaya koyar.

Eserin ilk sayfasında yer alan fotoğraf, "Girid'de Vukolis Muharebesinde bir sûret-i vahşiyânede şehit edilen ve derisi yüzülüp içine ot doldurularak günlerce kilise meydanında kurşuna dizilen Binbaşı Vâhid Bey" notuyla tanıtılır. Yazar, metnin içinde de Ferit'in "O kahraman Vukolis Kalesi'ni nasıl toplara, kurşunlara karşı muhafaza etmişti. Sonra yaralı tutularak yüzünün, vücudunun derisi hainler tarafından yüzülmüştü. Sonra da köy manastırında derisine ot doldurularak asılmıştı, asılmıştı da günlerce zalim kurşunlarına hedef nişan tahtası olmuştu." (s.16) sözleriyle bu elim olaya yer verir. Böylelikle, kendisinin de başlangıçta belirttiği gibi, milletin vicdanındaki bu yarayı bir kez daha acıtarak kanatmış, unutulmaması için çaba göstermiş olur. "Amiral Vasos, silahsız Müslüman köylerini yakıp yıkmakla kalmıyor. Girit'teki Türk askerleri ile de savaşa girmekten çekinmiyordu. Gene eşkiyalarla birleşen Yunan kuvvetleri Vukoli'deki Türk istihkamlarına hücumla geçtiler. Çok az olan Türk askerlerinin mukavemeti çetin çarpışmalardan sonra kırıldı ve Türk askerleri, işgal ettikleri hatları terk etmek mecburiyetinde kaldılar." (Banoğlu 1991: 90) ifadeleri de eserde adı geçen Vukolis Muharebesinin gerçekliğini kanıtlar niteliktedir.

"Biz Makedonya'da Osmanlı Rum vatandaşlarının arzını, canını kendi malımızdan, canımızdan, ırzımızdan ziyade muhafaza etmekle bahtiyar olurken ya buradaki aynı cinse, aynı dine mensup vatandaşlarımız neden, neden bize zulmetmekten lezzet alıyorlar. Orada insaniyet var, burada kan var" (s.30) diyen İsmet, Osmanlı devletinin azınlıklara yönelik olumlu tutumunu hatırlatır ve bu tutumun aynı şekilde karşılık görmeyişinin nedenini sorar.

Kendisi ile ilgili olarak, "Ben Giridli bir kızım. Tahsilim noksandır. Çünkü Yunanlı müellimler kız mektebimizi inhisara almıştır. Yunan terbiyesi, Yunan tahsili görmemek için malumatımı tevsi edemedim." (s.33) diyen İsmet, okullarda Yunan kültürü ağırlıklı bir eğitim verildiğini ve kendisinin de bu nedenle tahsilini eksik bıraktığını dile getirir.

Yazar, eserin kişi kadrosunda yer verdiği Tahsin Bey ile bir anlamda, kendisini de oyuna eklemiş olur. İsmet, adadaki Müslüman halkın harekete geçmesini istediği kısımda, "Bak Macaristan'daki *Neyyir-i Hakikat*, Selanik'deki *Silah* ne yazıyor. Osmanlı Avrupasında, Anadolu'da, Arabistan'da vatanın her köşesinde mitingler yapılıyor. Yunan, Düvel-i Erbaa protesto ediliyor. Vatanda matem var. Ya ölüm, ya Girid diye bar bar bağırıyorlar. Ordu Teselya'ya ilerlemek için emirler bekliyor, diyorlar. Ya biz neden, neden duralım." (s.74) diye sorar. Bu satırlarda da *Neyyir-i Hakikat*, *Silah* gibi II. Meşrutiyet döneminin İttihat ve Terakki yanlısı gazetelerine yer verilmesi, yazarın gazeteci kimliğiyle bağlantılıdır.

Adadan ayrılmadan önce verdiği konferansta, uzun uzadıya Osmanlı ve Girit tarihini anlatan Ferit, sözlerine İslamiyet'in ilk dönemlerine değinerek başlar. "Garpta Protestan, Katolik

cenazesi kalktıktan, muhaliflerinden bir tariz vuku bulmaması için zabıta birlikte giderken ve hatta günlerce mezarının başında beklerken Şarkta vatandaşlar! yani Osmanlı milletinde kuvve-i zabıta ve asker olan bizlerle millet-i müsellâha hangi dine mensub olursa olsun bir cenaze gördüğünde onu muhafaza için değil; ta'zîm için “Allah rahmet eylesin” diye selamlar ve takip ederlerdi. Ve ederler.” (s.43) gibi sözlerle İslam dininin ve Osmanlı toplumunun Hristiyanlara nazaran çok daha hoşgörülü, merhametli, saygılı olduğunun örneklerini verir.

“Ben ölürsem mezarımda kemiklerim bile düşman bağırını delecek birer zehirli silah olacaktır.” (s.84) diyen İsmet, adadaki Yunan cephaneliğini havaya uçurmak niyetindedir. İsmet'in bu eyleme girişmesine fırsat kalmadan, yabancı devletler, adada göndere çekilmiş olan Yunan bayrağının indirilmesini sağlarlar. “18 Ağustos 1909 günü hâmi devletlerin gemilerinden çıkarılan askerler Yunan bandırasının direğini yıktılar. Fakat Giritliler bu dersten mütenebbih olmadılar.” (İrtem 1999: 338) ifadelerinde de dile getirildiği gibi, adanın gayrimüslim halkı Yunanistan'a ilhak arzusundan vazgeçmez.

“Ya o geçen *Times*'ın yazdığı zırvalara ne dersin. İslamların, Hristiyan ahaliyi katletmesi düvel-i ecnebiyenin adayı işgal etmesine sebep olmuştur, diyor.” (s.95) diyen Tahsin Bey, adanın işgal edilmesini haklı bir eylem olarak gösterme çabasına girişen dış basından da söz ederek, yazarın, bir gazeteci duyarlılığıyla, basının gücüne verdiği önemi yansıtır.

Adada Müslüman Osmanlı halkına uygulanan boykot nedeniyle parasız kalan ve bu yüzden açlık, soğuk, ilaçsızlık gibi sıkıntılar yaşayan ailesiyle birlikte İsmet iyice kötüleşir. Vatanın kurtuluşuna dair bir umut belirince, o günleri görebilmek için saçlarını kesip satarak ilaç alınmasını ister. Saçlarının satışından gelen parayı ise, “Ben hayatımı, donanmanın hayatına feda ediyorum.” (s.104) diyerek, donanma için yardım toplayan Osmanlı askerine verir. İsmet'in bu davranışında, “Girit'de seller gibi Türk kanlarının akmasına ve neticede koca adanın elimizden çıkmasına yol açan en mühim sebep, şüphesiz, donanmasızlığımız olmuştur.” (Tahmiscizade 1977: 48) tespitinde de yer verildiği gibi, adanın savunulmasında deniz kuvvetlerinin en etkili unsur olacağı gerçeğinin etkisi vardır.

Oyun boyunca Girit Adası ile ilgili tarihsel gerçeklere aykırı düşmemeye çalışan yazar, eserin sonunda millî duyarlılık sonucu bu tavrını değiştirir ve adanın akıbeti ile ilgili ümitvar bir tutum takınma gereği duyar. Son sahnede, aralarında Ferit'in de bulunduğu Osmanlı askerleri Adaya çıkarak Girit'i kurtarırlar. Sahnede olan oyun kişilerinin hep bir ağızdan söyledikleri “Yaşasın Osmanlı sancağı” (s.105) sözleriyle eser sona erer.

Olay Dizisi

“Yazarın amacı ölçüsünde öykünün büyütüldüğü ve düzenlendiği doku” (Nutku 1983: 65) olan olay dizisi, tahkiyeye dayalı diğer edebî türlerdeki olay örgüsünden büyük farklılıklar içermez.

Eserde olay dizisini oluşturan olaylar, Girit Adasının Osmanlı toprağı olmaktan çıkmasının çeşitli aşamaları ile nerdeyse birebir örtüşecek düzeyde, kronolojik olarak birbirini izler.

“Oyunun öyküsünü seyirci için anlaşılabilir yapmak için verilen ek bilgi” (Nutku 1983: 66) şeklinde tanımlanan serim ögesi, oyunun başında, henüz aksiyon başlamadan yer verilen Binbaşı Vahit Bey’in fotoğrafı ile başlamış olur. Fotoğrafın altında Binbaşı Vahit Bey’in Vukolis Muharebesi’nde şehit düştüğü ve ardından derisi yüzülüp içine ot doldurularak kurşuna dizildiği belirtilir. Fotoğraf ve onunla ilgili açıklamanın ardından yazar, eseri takdim eder. Takdim kısmında da, Girit Adasındaki millettaşlarının sürdürdükleri elim hayattan, milletin vicdanında hâlâ kanayan bir yaradan söz eder. Tüm bu ifadeler, oyun henüz başlamadan, okuyucunun/izleyicinin zihninde az sonra izleyeceği/okuyacağı durumlar için bir ön hazırlık mahiyetindedir. “Serim olay dizisinin bir ögesi olarak, aksiyonun bir bölümüdür; ama ayrı duran bir bölümü değil, baştan oyunun sonuna kadar sürüp giden bir bölümdür” (Nutku 1983: 67) ifadelerini destekleyecek biçimde, serim kısmının, eserin birinci perdesinin birinci meclisinde “Lakin senin gibi milyonlarla kimsesiz, avare çocukların, öksüzlerin validesi bu topraklar da ölürse biz nasıl yaşarız. Vatan öz validelerden daha aziz bir ana değil midir?” (s.5) şeklindeki konuşmalarla sürdüğü söylenebilir.

Eserin birinci perdesinin birinci meclisinde, başkişilerin karşılıklı konuşmaları ile Girit Adasının Yunanistan’a ilhakının söz konusu olduğu, ancak buna karşı çıkan ve bu nedenle adanın özellikle Rum sakinleri tarafından çeşitli eziyetlere maruz bırakılan Müslüman halkın varlığı dile getirilir. Birinci perdenin ikinci meclisinden itibaren, ara düğüm olarak değerlendirilebilecek, Ferit’in amcasını yaralamakla suçlanması olayıyla karşılaşılır. Bu ara düğüm, Girit Adasının ve oradaki Müslüman halkın akıbeti olarak tespit edilebilecek olan ve serim bölümünden itibaren beliren ana düğüme bağlı olarak geliştirilir.

İkinci perde bir duruşma sahnesi ile başlar. Bu perde süresince gerçekleşen, Ferit’in tutuklanması, yargılanması, cezalandırılması; adadaki mahkemelerde Osmanlı Devletinin varlığının tanınmaması, Müslüman halkın İngiliz Konsolosluğu gibi kurumlara sığınma ihtiyacı duyması gibi olaylar ana düğüme ilgili farklı noktaları açığa çıkartır. Ana ve ara düğümlerle birlikte çatışma unsuru da belirir. Söz konusu ara düğüm ekseninde Ferit ve İsmet, basamaklı çatışmanın aynı safta yer alan kişileri olarak belirirler. “Bu çatışma düzeniyle kurulmuş olan çatışmada kişiler isteklerinde ısrarlı ve bir düşünce ya da duygu üzerinde direnen karakterlerdir.”

(Nutku 1983: 68) Oyunda yer alan duruşma sahnelerinde İsmet'in "Kral Yorgi namına icra-ı hükm ve adalet eden bir mahkemede bir Osmanlı cevap veremez ve vermeyecektir." (s.22) şeklindeki sözleri ve her ikisinin de bu tavırdaki kararlılığı basamaklı çatışma örneği olarak değerlendirilmelidir. Buna karşılık, yazar bu çatışmada karşı safaya belirli bir kişiyi yerleştirmemiş ve böylelikle çatışmayı çok daha geniş boyutlara taşımıştır. Adanın Yunanistan'a ilhakını isteyen Rum kesimi ile buna karşı çıkan ve Osmanlı Devletinden kopmak istemeyen Müslüman halk arasında çatışma söz konusudur. Bu çatışma, mahkeme sahneleri aracılığıyla resmî kurumlara yansıyan yüzüyle de sergilenir. Çatışma, sadece halk arasında değildir. Yunanistan'ın da kışkırtmasıyla, adadaki güvenlik güçleri de Müslüman halka eziyet etmektedir. Böylelikle, eserdeki çatışma unsuru daha da yoğunlaştırılır. Adanın Müslüman halkı, hem Rumlarla, hem Yunanistan'a bağlı güvenlik güçleriyle çatışma duygusu içindedir. Yedi meclisten oluşan ikinci perdenin sonunda Ferit, mahkeme kararıyla adadan ayrılmak zorunda kalır. Böylelikle ilk ara düğüm de çözülmüş olur. Ferit açısından bir hezimet olarak görülecek bu duruma rağmen, yazar onun adadan ayrılışının "vakurane" olduğunu belirterek ve son sözü olarak da "Yaşasın Osmanlılar, yaşasın düvel-i himaye..." (s.35) sözlerine yer vererek millî duyguları incitmemeyi gözetmiş olur.

Üçüncü perdenin birinci meclisinde kişi kadrosuna gazete muharrirleri, dava vekilleri de eklenir. Aralarında İsmet'in de bulunduğu bu kişiler, Adada Müslümanlara yönelik boykottan, artık harekete geçmek gerektiğinden söz ettikten sonra hazirunun oylarıyla küçük bir seçim yaparlar. Seçim sonucunda Hüseyin Bey reis; Lütfü Bey reis-i sani; Yusuf, Hasan ve Tahsin Beyler de aza olurlar. Bu seçimin ardından, Ferit, "maddi ve manevi bir nizamname" olması arzusuyla bir konferans vermeye başlar. Oldukça uzun olan ve bu perdenin neredeyse tamamını kaplayan bu konferansta Ferit, Hz. Peygamber döneminden başlayarak İslam tarihine değinir, Müslüman-Hristiyan karşılaştırması yapar, Haçlı seferlerinden söz eder. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin tarihini özetleyerek anlatır. Girit Adasının tarihine değinir. Adanın Osmanlı toprağı olmasını tarihî sürece yayararak anlatır. Adanın Yunanistan'a bağlanmasına yol açabilecek süreci ayrıntılı biçimde verir. "Vallahi ve billahi ya öleceğiz ya Girid'i vermeyeceğiz" (s.66) yeminini ederek ve ettirerek konferansı bitirir. Onun ardından söz alanlar, festen cübbeye, kâğıttan baruta, kefenden sarığa tüm ihtiyaç maddelerini ecnebilerden almak durumunda kalmaktan şikâyet ederler ve durum böyle olmasına rağmen "tamahkâr vahşi medeniler" in yine de kanaat etmeyip Yemen, Tunus, Arnavutluk gibi yerlerde Müslümanları birbirine kırdırdıklarını söylerler. Tüm bu sözlerin ardından Girit'in nasıl kurtarılacağı düşünülürken İsmet, "İşte bomba diyorlar. Ben Yunan bandırasının altında yatan cephaneliği şimdi ateşleyeceğim" (s.69) diyerek Yunan cephaneliğini havaya uçurma fikrini ortaya atar ve kendisinin bu işi yapabileceğini söyler. Onun

bu sözleri üzerine duygulanan hazirun, Girid için ölmekten kaçınmayacaklarına dair tekrar yemin eder. Hep bir ağızdan yükselen “Yaşasın Osmanlılar” (s.69) sözleriyle üçüncü perde sona erer.

Ferit’in üçüncü perdenin neredeyse tamamını kapsayan oldukça uzun konferansı olayların akışını kesmektedir. Ancak, bu durum, eserin Girit Adası odağında millî duyguları harekete geçirme arzusuyla yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Dördüncü perdede iki ara düğümüne yer verilir. İlki, adada Yunan bayrağının göndere çekilmiş olmasıdır. İsmet’in amcası olan ve üç beş kuruş para kazanmak için kayıkcılık yapan Ahmet Efendi’nin ve yine aynı nedenle İsmet’in işlediği yastık yüzlerini satmaya giden Nihat’ın eve dönüp dönemeyecekleri, para getirip getiremeyecekleri de diğer ara düğümü oluşturur. Meclisin sonunda Ahmet Efendi’nin gelişiyile birlikte ikinci ara düğüm çözülür. Aynı mecliste, İsmet çok heyecanlı biçimde Adanın Müslüman halkının Yunan bayrağını indirmek için harekete geçmesini ister. “Bak Macaristan’daki *Neyyir-i Hakikat*, Selanik’deki *Silah* ne yazıyor” (s.74) deyip gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere Girit’deki durumun pek çok yerde protesto edildiğini söyler, buna karşılık adadaki Müslüman halkın sessiz kalışını eleştirir. Kendisine sabrı, metaneti öğütleyen aile bireylerini ise, “Millet hizmet bekliyor. Lafla peynir gemisi yürümez. Yalnız sizin dualarınız yetişir. Gençlere fazla nasihat vatana ihanet olur. Millete hiyanet olur” (s.75) gibi sözlerle susturur. Bu mecliste İsmet ile aile bireyleri arasında zihinsel bir çatışma söz konusu olur. İsmet’e nazaran daha yaşlı olan aile bireyleri sabır, metanet, tevekkül telkin etmek isterken İsmet, sonu ne olursa olsun bir an önce harekete geçmek arzusunda.

Dördüncü perdenin ikinci meclisi ise, Girit meselesinde önemli yeri olan boykota dikkat çekmek için kullanılır. Aç kalmış, yakacağı, mumu olmayan hane halkı umudunu Ahmet Efendi ve Nihat’a bağlamıştır, ancak onlar da boykot nedeniyle eli boş dönerler. Henüz on yaşındaki Nihat, “Adımı soruyorlar Nihad diyorum. Defol diyorlar. İslamlar Girid’de yaşayamazlar” (s.80) sözleriyle boykotun boyutlarını ortaya koyar. Evdeki karanlığa karşın, “Hem annemin mezarına yaktığım kandil bilirim ki yanıyor. Hayinler değil, tabiat bile o evlad hediyesini, öksüz, yetime kalbini söndürmeğe kıyamıyor” (s.80) diyen İsmet, mezarlığa gitmeyi önerir. Azıcık aydınlıkta adanın Müslüman halkını toplayıp harekete geçmeye ikna etmeyi düşünen İsmet, böylece “Mezarında bile Vukulis kahramanı cesur validemin, ailesine, milletine, memleketine bir daha hizmet ettiğini ispat ederim” (s.80) diyerek ölmüş validesini de anar. Dördüncü perdenin üçüncü ve dördüncü meclislerinde İsmet, vatan sevdası ile adeta kendini kaybetmiş bir hâdedir. Üçüncü meclisin sonunda, çantasından çıkardığı bomba ile, adada savaş sahnelerinin yaşandığı bölgeye gitme arzusunda. Yunan bayrağının indirilmesi için gelen Düvel-i Erbaa güçlerinden önce “o paçavrayı” indirebilmek için dua eder. Dördüncü mecliste hane halkı İsmet’i zapt etmeye çabalar, ancak, o en sonunda kurtulur ve hep birlikte kaleye doğru ilerlerler. Meclisin sonundaki tabloda İngiliz askerleri Yunan bayrağını indirmektedir. İsmet ve ailesi bu durumu sevinçle karşılarlar.

Böylelikle, dördüncü perdenin ana düğümü olan Yunan bayrağının adada göndere çekilmiş olması meselesi de çözüme kavuşmuş olur. “Yaşasın İngilizler,yaşasın Osmanlılar....” (s.90) nidalarıyla perde iner.

Beşinci perdenin ilk meclisinde aradan bir yıl geçmiş olduğu hâlde İsmet ve ailesi yine çok güç koşullardadır ve İsmet oldukça hastadır. İkinci mecliste, ziyaret için gelen Hüseyin ve Tahsin Beyler, Girit'in yakında Osmanlı idaresi altında bir eyalet olacağı haberini verirler. Yine, onların ağzından aktarılan bilgilere göre, Düvel-i Erbaa güçleri Yunan bayrağının indirilmesini sağladıktan sonra askerlerini çekmiş, ancak bu durum, adanın Yunanistan'a ilhakını kolaylaştıracak gelişmeler yaşanmasına yol açmıştır. Bu mecliste, yazarın gazeteci kimliğinden gelen bir etkiyle, dış basında Girit Adasındaki Müslümanların Hristiyan halka zulmettiği şeklindeki yalan haberlerden söz edilir. İngiltere'ye bağlanan umutların boşa çıktığına değinilir. Adadaki Müslüman halkın gördüğü işkenceler örneklendirilir. Sözü alan Hüseyin Bey, adada seçimin Yunan Kralı adına yapılması, Müslüman mebusların meclisten kovulması gibi gelişmeleri özetler. Sahnedeki diğer kişiler de söz alarak, yaşanan zulmü, adanın Yunanistan'a ilhakına yol açacak olayları sıralarlar. Adada yaşananlardan Osmanlı milletinin yeterince haberdar olmamasının nedeni olarak da “sansür” denen “o musibet şey” gösterilir. Bunca olumsuzluğun ardından, tüm bunların “otuz bu kadar senedir uykuyu i'tiyad eden milleti ikaz edecek birer sebep” (s.101) olduğu dile getirilerek başarıyla süren boykottan söz edilir. Millet inane-i bahriye ile, “Yıldız canavar hükümetinin otuz senede alamadığı” (s.101) torpidolar aldığı ve yakında savaş çıkmasının kaçınılmazlığı dile getirilir. Tüm bu konuşmalardan sonra, ailenin güç koşulları nedeniyle, İsmet'e doktor ve eve yakacak odun gönderme vaadinde bulunan Hüseyin ve Tahsin Beyler çıkarlar. İsmet, donanmayı ve Ferit'i sayıklayarak kendinden geçer. Üçüncü meclis ise, doktorun İsmet'i muayenesiyle başlar. İsmet'in yaşamasının bağlı olduğu belirtilen ilaç için para bulunamayınca, İsmet “Madem daha iki gün yaşayacağım. Belki vatanı şad, milleti şadan göreceğim” (s.103) umuduyla saçlarını keser ve bundan gelecek para ile ilaç alınmasını ister. Ancak, saç tutamının satışından gelen paranın hemen ardından Osmanlı donanması için yardım toplayan İlane-i Milliye-i Bahriye memuru içeri girer. İsmet, bu kez de “Ben hayatımı, donanmanın hayatına feda ediyorum” (s.104) diyerek parayı memura verir. Onun bu davranışı ile uygulanan aile fertlerinin gözyaşları ile oyun sona erer. Ardından yer verilen son Tablo'da ise, aralarında Ferit'in de bulunduğu Osmanlı askerleri adaya çıkarlar. Ferid, “Yaşasın Osmanlıların vatanı Girit” (s.105) diyerek İsmet'e sarılır. İsmet, saçsız kafasını “Osmanlı milletinde erkeklerin de kadınların da ebedî ziyeti, altın saçları bu livâ-yı Muhammedîdir” (s.105) diyerek bayrakla örter. Hep birden söylenen “Yaşasın Osmanlı sancağı” (s.105) sözleriyle perde iner.

Kişi Kadrosu

Eserde isimleri anılan ve baş kısımda Vak'anın Kahramanları başlığı altında sıralanan 11 kişi vardır. Bu kişilerden yalnızca ikisi kadın, diğerleri erkektir. Bunların yanı sıra isimlendirilmeyip figür konumunda bırakılan ve yine aynı kısımda anılan, “İngiliz Konsolosu kavası ve muhafızları, Giridli müslüman bir jandarma, adalı bir mahkeme memuru, müdde-i umumi reisi ve heyet hakimi, zabtiyeler, ada serserileri, düvel-i erbaa askeri, bir iane-i bahriye-i Osmanlı cemiyeti memuru. Osmanlı donanmasının muzaffer efradı...” da kişi kadrosunda yer almıştır.

Olay dizisi kısmında değindiğimiz üzere eserde çatışma unsuru belirgindir. Ancak, yazar bu çatışmayı kişi kadrosuna yansıtarken tek taraflı kalmış; çatışmanın karşı kutbunda yer alan gruptan kişilere yer vermemiştir. Ferit'in yargılandığı mahkeme salonundaki mahkeme reisi ve onun Ferit için onur kırıcı olan sözlerine coşkuyla tezahürat eden gayrimüslim Rum tebaa, bu durumun istisnası olarak görülebilir. Ancak, yazar bu sahnede bile onları çok yüzeysel ve tek yönlü bir bakış açısıyla vermiştir.

İsmet

Kişi kadrosunda en öne çıkan, merkez kişi konumunda olan bir tiptir. İlk perde ve meclisten son sahneye kadar daima sahnededir. Kalenin cephaneliğini havaya uçurmayı defalarca teklif eden, Adada çatışma başlayınca çantasından bomba çıkararak çatışma yerine koşmak isteyen İsmet, “gazetesi silah, kendi pür-silah, kalemi kudurmuş silah!” (Sema 2002: 546) olan yazarın sözcülüğünü yapmak için en uygun kişidir. Yazar da, İsmet'i bu amaç doğrultusunda kullanır.

İsmet, sağduyuyla hareket etmek yerine kesin çözümler üretmek için büyük eylemlere girişmek gerektiğini savunan bir oyun kişisidir. Onun bu aşırı heyecanlı hâli, ailesinden “İsmet yine kaçırıyorsun. Seni bu asabiyet hasta edecek.” (s.84) gibi ikazlar almasına yol açsa da, onun cevabı “Ben ölürsem mezarımda kemiklerim bile düşman bağırmı delecek birer zehirli silah olacaktır” (s.84) olur.

İsmet, oyun boyunca Girit'in kurtulması için tüm fedakârlıkları göze alacak ateşli bir kişilik yapısıyla karşımıza çıkar. Henüz erken yaşta kaybettiği annesi yerine Girit'i valide olarak benimsemiştir. Son perdede vatanın kurtuluşunu görmek umuduyla saçlarını keserek kazandığı ilaç parasını, Osmanlı donanmasına yardım olarak bağışlamaktan geri durmaz.

Yazar, İsmet'i tek boyutlu çizmiştir. Genç bir kız, annesiz büyümüş bir çocuk olmasına rağmen onda vatan aşkı dışında hiçbir duygu belirtisi yoktur. Ayrıca, eserin başından sonuna kadar hiçbir değişim göstermeksizin aynı tutum içinde kalır. Onda sözü edilebilecek tek değişiklik, İngiltere'nin Girit meselesindeki tutumuna ilişkindir. Oyunun başlarında İngiltere,

adanın Müslüman Osmanlı halkına en hakkaniyetli biçimde yaklaşan devlet olarak gösterilmişken, adanın Yunanistan'a ilhakı tehlikesinin daha açık olarak belirmesi ve bu noktada İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni destekler politika izlememesi sonucunda İsmet de "Osmanlı askerinden başka hiç bir himayeyi kabul edemeyiz" (s.78) demeye başlar.

İsmet idealize edilmiş bir tiptir. Öncelikle oldukça iyi bir hatiptir, duygulu konuşmalarıyla dinleyenleri kendi düşünceleri doğrultusunda ikna etmeyi çoğunlukla başarır. "Müdahale, himayeyi, himaye istilayı yahut ayrılmayı intâc eder" (s.78) diyecek kadar aklı başındadır. Aynı zamanda, "Bak Macaristan'daki *Neyyir-i Hakikat*, Selanik'deki *Silah* ne yazıyor. Osmanlı Avrupasında, Anadolu'da, Arabistan'da vatanın her köşesinde mitingler yapılıyor" (s.74) sözlerinden anlaşılacağı üzere gazeteleri de koşullar izin verdiği ölçüde takip eden, okuma yazma bilen bir kızdır. Kendisinden söz ederken "Tahsilim noksandır. Çünkü Yunanlı müellimler kız mektebimizi inhisara almıştır. Yunan terbiyesi, Yunan tahsili görmemek için malumatımı tevsi' edemedim. Ve zavallı Girid'imizde bir müslüman yavrusu daha bulunsun diye hicreti göze alamadım. Fakat vatanın her yarasına, her beresine vakıfım." (s.33) diyerek hem millî bilince sahip olduğunu, hem eğitimin öneminin farkında olduğunu, hem de kendisini yetiştirmeye çalıştığını ifade eder.

İsmet'in dış görünüşü ile ilgili verilen tek bilgi, son perdede saçları için söylenen "altın külçesi" ifadesidir.

Yazar, en ateşli düşünceleri, duyguları bir genç kıza söyleterek okuyucu/izleyici üzerindeki etkisini arttırmayı amaçlamıştır.

Ferit

İsmet'in amcası Ahmet Efendi'nin oğludur. Osmanlı bahriye zabitidir. Tip konumundadır. İsmet gibi Ferit de idealize edilmiş ve tek boyutlu verilmiştir.

Ferit'de de Girit'in kurtuluşunu yürekten arzulamak ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin politikalarını ateşli biçimde desteklemek dışında bir duyguya yer verilmemiştir. Ferit, adadan ayrılmadan önce verdiği uzun konferansla geniş tarih bilgisini sergiler. Söz konusu konferansta İkinci Abdülhamid idaresini, "Dün ağızlar kilitli, diller kesilmiş, kuru bir et parçasından başka bir kıymeti kalmamıştı. Hisler, kanlar donmuş, gönül iki damla kandan ibaret addedilirdi. Fikir yok, dil yok, din yok. Bütün bir zümre-i hürriyetperveran zincir-bend idi." (s.65) gibi sözlerle sert biçimde eleştirir. Aynı konferansta, "... büyük ve meşrutiyetperver Sultan Mahmud Han-ı Hâmis var. Milletiyle padişahı birleşmiş mesud olmağa, yaşamağa ebediyen kesb-i istihkak etmiş bir vatan var. Var dünyaları, insanları hayretlere gark eden, tarihlere yeni bir karn-ı insaniyet ve medeniyet yazdıran pür adl ü ihsan bir Osmanlı İttihad ve Terakki Komitası var." (s.65) diyen Ferit, politik tavrını da açıkça ifade etmiş olur. Bir zabıt olmasının da etkisiyle, onun İsmet'e göre daha eğitilmiş, bilgili olduğu açıktır. Ancak, bir asker oluşunun da etkisiyle, İsmet'e göre daha

sağduyulu ve gerçekçi bir yaklaşım içindedir. Bu noktada, yazarın Ferit'i zorla da olsa, adadan göndererek İsmet'i öne çıkarmasında, kendi askerî geçmişinin ve yine kendisinin ordudan ayrılarak gazeteci kimliğiyle çok daha ateşli bir tavır takınmış olmasının payı olduğu düşünülebilir.

Ferit'in dış görünüşüyle ilgili olarak herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Hacı Hasan Ağa

Eserin başında "Giridli ihtiyar bir tüccar" olarak tanıtılır. İsmet'in babası ve Ferit'in de amcasıdır. Adada Rum isyanı başlamadan önce zengin bir tüccar olmasına rağmen, yaşanan süreçle birlikte yoksullaşmış, özellikle boykot nedeniyle ekonomik sıkıntı içine düşmüştür. İlerlemiş yaşı nedeniyle adada Müslüman halkın uğradığı eziyetlere daha uzun bir süreç boyunca tanıklık etmiştir. "Onların silahı varsa, hükümeti varsa, güvendikleri yer varsa, bizim de Allahımız var." (s.72) diyen Hasan Ağa, yaşananlara karşı daha mütevekkil bir tavır içerisindedir. Bu durum onun daha pasif bir konumda kalmasına da yol açar. "Sen de ağla, ağla da gönlün açılsın. Bu dert gözyaşı ile biter. Başka ne yapalım." (s.75) diyerek yaşanan zulüm karşısında ağlamaktan başka çare bulamayan Hasan Ağa'nın bu tavrı eser boyunca İsmet tarafından eleştirilir.

Hasan Ağa, bir tüccar oluşunun da etkisiyle, meselelere daha gerçekçi bir açıdan bakabilmektedir. "Buradaki boykotajı Osmanlıların Yunanistan'a yaptığı boykotaja mukabil yapıyorlar. Fakat düşünmüyorlar ki, Girid de Yunanistan da malını meyvesini Türkiye'ye satarak yaşar." (s.73) şeklindeki sözleri, bu durumun örneğidir.

Hasan Ağa, İsmet ve Ferit gibi idealize edilmemiş, tek boyutlu çizilmemiştir. Onun, eşini yitirmiş bir koca, tek evladının hastalığına tanıklık etmek durumunda kalan bir baba olması, yazarın ona Girit sevdası dışında bazı duygusal boyutlar eklemesini sağlamıştır. Hasan Ağa, kızı için endişelenen, onu "Evladım kızım. Verem yatağı ne oluyor. Seni vatan sevdası hasta etti" (s.93) gibi küçük yalanlarla teselli etmeye çalışan bir babadır.

Diğer oyun kişileri gibi, Hasan Ağa'nın da fiziki görünüşüne dair bilgi verilmemiştir.

Ahmet Efendi

İsmet'in amcası, Ferit'in babasıdır. Osmanlı bahriye zabitidir. İlk olarak, dördüncü perdenin ikinci meclisinde görünür. Adaya yanaşan vapurlarla kıyı arasında kayıkçılık yaparak ailesinin geçimini sağlamaya çalışmakta, ancak uygulanan boykot nedeniyle işini yapmasına izin verilmemektedir. Bu nedenle eve eli boş dönen Ahmet Efendi, gününü limanda geçirdiği için yaşananlar hakkında ev halkına bilgi veren kişidir.

"Ufuktan düvel-i Himaye zihlilarımı görünceye kadar sabretmek lazımdır." (s.78) diyen Ahmet Efendi de sabırlı olmak gerektiğini düşünür. "Ben nasıl olsa amele bir müslümanım, fırtınalarla, boralarla yoruldu. Aç kaldım. Zulmet, felaket gördüm. Dayanırım" (s.82) diyen

Ahmet Efendi, ailesi için kaygılanmaktadır. İsmet'i heyecanla dışarıya, çatışmanın ortasına atılmaktan alıkoyan, onu sakinleştiren kişi de odur.

“Hem Bulgarya Çarının, Sırp Kralının İstanbul'a ziyareti zamanına rast gelmesi büsbütün gariptir” (s.98) gibi tespitlerle İsmet'in kendisi için söylediği, “ben sizi bütün ailem içinde en muteber, en akıllı tanırım.” (s.83) sözlerini haklı çıkarır.

Evdeki son odun parçalarının da tükenmesi üzerine, “Zararı yok evladım. Zaten fırtına bitiyor. Soğuk kesiliyor” (s.91) diyerek ev halkının umudunu yitirmesine engel olmaya çalışır.

Oyunda Ahmet Efendi de sık sık adadaki Müslüman halkın uğradığı zulmü göz önüne seren örnekleri dillendirir. Yazarın bu örnekleri Ahmet Efendi ağzından da dillendirmesi, İsmet'e ve ailesinin diğer üyelerine nazaran daha sağduyulu olan bir bakış açısından yararlanarak anlatılanların gerçekliği düşüncesini uyandırmaktadır.

Zehra Hanım

İsmet'in yengesi ve Nihat'ın annesidir. Eserde İsmet dışındaki tek kadın karakterdir. Orta yaşta olduğu düşünülebilir. Onun hakkında da herhangi bir fiziksel betimleme yoktur. “Dur bakalım büyüğlerimiz, akıllılarımız ne yapacaklar.” (s.75) diyerek adada yaşananlara karşı sabır göstermek gerektiğini ifade eder. Daha önce de benzer süreçler yaşandığına, ancak sonunda isyancıların püskürtüldüğüne tanıklık etmiş olduğu için, daha mutedildir. Evde sürekli politika konuşulmasından hoşnutsuzdur. Geçmişteki isyanlarda asilere saldırmıştır, bu olaydan söz açıldığında, “Daha on tanesini temizlemediğime pişman oluyorum.” (s.94) demektedir. Yaşı, anneliği onu daha sakin bir ruh hâline taşımıştır. Zehra Hanım, eserde yönlendirici bir etkiye sahip değildir. Yazarın, İsmet dışında bir kadın karaktere ve ona göre daha kadınsı bir duyarlılığa sahip bir kişiye yer vermek amacıyla oluşturduğu bir kişi olarak belirir.

Nihat

Ahmet Efendi ile Zehra Hanımın oğludur. On yaşındadır. İsmet'in işlediği yastık yüzlerini satmaya çalışmış, adını öğrenen ve böylece onun Müslüman Türk olduğunu anlayan adalıların kendisini kovması üzerine “İslamlar Girid'de yaşayamazlar” (s.80) sonucuna ulaşmış bir çocuktur. Henüz bir çocuk olduğu için olumsuz koşullar karşısında ağladığı görülse de fazla şikâyet eden bir çocuk değildir. Büyüklerine karşı saygılıdır. Oyunun sonunda, İsmet'in saçlarını satmaya götürerek ilaç parası getiren de yine Nihat olur.

Eserde bu kişiler dışında Hüseyin, Tahsin, Lütfi, Yusuf ve Hasan Beyler de bulunmaktadır. Hüseyin, Tahsin ve Lütfi Beyler gazeteci, Yusuf Bey dava vekili ve Hasan Bey de hukuk talebesidir. Eserin başında sıralanan vak'a kahramanları arasında bu isimlere de yer verilir. Bunlar ilk olarak üçüncü perdede, Ferid'in verdiği uzun konferans öncesi sahnede görülürler. Yapılan toplantıda, adada olup bitenlere karşı bir cemiyet oluşturmaya karar verirler. Hazirunun

onayıyla Hüseyin Bey reis, Lütfi Bey reis-i sani, Yusuf, Hasan ve Tahsin Beyler de aza olurlar. Konferansın sonunda, sarıktan fese, silahtan kâğıda pek çok ihtiyaç maddesinin ecnebilerden alınmasını sorgular ve böylece Girit meselesinde önemli boyutlara ulaşan boykotu gündeme getirmiş olurlar. Bunlardan Hüseyin ve Tahsin Beyler beşinci perdenin ikinci meclisinde yeniden görünürken, diğerleri tekrar görünmezler. Hüseyin ve Tahsin Bey, Girit meselesi ile ilgili olarak siyasi gelişmeleri, yabancı basını yakından takip eden, olup bitenleri İsmet'e anlatan kişilerdir. Yazar, diğer oyun kişilerine nazaran daha donanımlı olan bu kişiler ağzından oldukça ayrıntılı bilgiler verir. Böylece, eserin yazılış amacına uygun düşecek biçimde Girit meselesi ile ilgili okuyucu/izleyicinin geniş bilgi edinmesini sağlar. Hüseyin Bey, iane-i bahriye ile alınan torpidolardan söz ederken, “Yıldız canavar hükümetinin otuz senede alamadığı bir şeyi, bak, millet altı ayda, hem bir değil, dört tane aldı” (s.101) diyerek Yıldız hükümetine muhalif tavrını da açıkça ortaya koyar. Bu konuşmanın devamında, “bizim parti”den söz ederek kendisinin ve arkadaşlarının İttihat ve Terakki'den olduklarını yineler.

Hemen hemen aynı niteliklere ve bakış açısına sahip bu kişiler, tek boyutlu olarak ele alınmış olup, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Girit meselesine yaklaşımının da esere yansımaları kaygısıyla yer verilmiş kişilerdir.

Benzer bir yaklaşımla ele alınmış kişilerden biri de İngiliz Konsolosudur. Bu kişiye, ikinci perdede yazarın siyasi görüşüne uygun düşecek biçimde yer verilir. Konsolos, hemen her fırsatta “Mert Osmanlılar. Tarih sizin şerefimize şahadet eder” (s.28) gibi cümleler kurarak Osmanlı askerini metheder. Adada yaşananlarda, kendilerinin de dahil olduğu Düvel-i Erbaa güçlerinin hatalı tavırlarının payını kabul eder. Ferit'i yargılandığı mahkemece cezalandırılmaktan kurtaran da yine odur. Ancak, ikinci perdeden sonra bir daha görülmez. Böylelikle yazar, Girit meselesinin çözümü için bir dönem İngiltere'ye büyük güven duyulduğu, ancak, İngiltere ile birlikte diğer Batılı devletlerin, adanın Yunanistan'a ilhakına göz yumdukları gerçeğini de hatırlatmış olur. Ancak, beşinci perdede İngilizlerin Osmanlı milletine muhabbet beslediği bir kez daha dile getirilir.

Eserde bu kişiler dışında figür konumunda yer alan İane-i Bahriye memuru, mahkeme reisi, İngiliz kavası gibi kişiler de bulunmaktadır.

Kişiler tek boyutlu olarak ele alınmış olup hepsi tip konumundadır. Yazar, kişilerin oyun süresince bir değişim yaşamalarına izin vermemiş, onları hep aynı çizgide tutmuştur. Kişilerin fizikî görünümüne ilişkin bir betimlemeye yer verilmediği gibi, onlarla ilgili psikolojik tahliller de bulunmamaktadır. Kişiler hakkındaki bilgiler büyük oranda diyaloglarla verilmiştir.

Zaman

Başlangıçta yer verilen bilgilerde eserin 1326 (Miladi 1908-1909) tarihinde yayınlandığı ve öncesinde de *Silah* gazetesinde tefrika edildiği belirtilir. “*Silah*, II. Meşrutiyet döneminde

ortaya çıkan ajitatif gazeteciliğin ilk ve en tipik örneği olmuştur.” (Odabaşı 2015: 290) tespitinden ve eserin yazarı Silahçı Tahsin hakkındaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere eser, belli bir siyasi düşünceyi destekler mahiyettedir. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi, “herkesin ‘Bu devlet nasıl kurtarılabilir?’ sorusu üzerinde fikir yürütmeye başladığı” (And 1973: 433) bir dönemdir. Eser, Silahçı Tahsin’in de aynı soruya verdiği bir cevap niteliği taşır. İsmet’in ağzından dökülen “Madem ki Etnik-i Eteryâ komitası var. Siz de İttihad ve Terakki komitesine bir mektup yazınız. İntisab ediniz. Burada bir şube yapınız. Bir nizamname yazınız. İttihad ediniz.” (s.12) cümleleri bu cevabın net olarak belirttiği ifadelerdir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında eserde zaman unsurunun oldukça önemli olduğu açıktır.

Eserde yer verilen olaylarla Girit meselesinde yaşanmış gerçek olaylar arasında hem nitelik hem de zaman açısından uyum bulunmasına özen gösterilmiştir. “Devletler askerlerini tamamen çektikleri gün Hanya Kalesi'ne de Yunan bandırası asıldı. Bu hadise İstanbul'da büyük bir tepki uyandırdı. ...Girit hükümetinin halk tarafından korunduğunu belirttiği bayrağı indirmemesi üzerine de dört devletin her biri Girit'e ikinci bir harp gemisi yollamaya karar verdi; 18 Ağustos sabahı gemilerdeki bahriye askerleri karaya çıkarak Hanya Kalesi'nde henüz bayrağın çekilmediği direği yerinden çıkarttılar.” (Tukin 1996: 92) satırlarının da doğruladığı biçimde, Yunan bayrağının indirilmesi için Düvel-i Erbaa askerlerinin adaya çıkarılması, ada Rumlarının Yunan meclisine mebus gönderme girişimi, her iki kesimin birbirlerine yönelik uyguladığı boykot, Girit meselesi kapsamında tarihî gerçekliği olan olaylardır. Yazar, eserde yer verilen olayların gerçekliği konusunda kuşku oluşmasını önlemek için, kişilerin ağzından net tarihler bildirmek ya da söylenenlere şahit göstermek gibi yöntemlere de başvurur: “düvel-i himaye ... dediler ki gelecek sene Temmuz yirmi yedide biz buradan çıkacağız. Yani o gün siz Yunanistan'a iltihak edersiniz. Söyle. Ferid, böyle olmadı mı?” (s.11)

Genel akışı içinde zamanın kronolojik bir düzlemde verildiği söylenebilir. Ancak, yer yer geriye dönüşler de görülür. Eserin başında Ferit ve İsmet, mutlu oldukları zamanları anarken geriye dönerek çocukluk günlerinden söz ederler. Kendilerini İngiliz Konsolosuna tanıtırken, eserin başında fotoğrafına yer verilen Binbaşı Vahid Bey'in şehit düştüğü Vukolis Muharebesinden söz ederek geriye dönüş yapmış olurlar. Zehra Hanım da yer yer, adada geçmiş dönemlerde yaşanan isyanlara, isyanlar sırasında Müslüman halkın gördüğü eziyetlere değinerek geriye dönüşler yapar.

Zamanda atlamalara da yer verilmiştir. Dördüncü perde, Düvel-i Erbaa askerlerinin Yunan bayrağını indirdikleri bir tablo ile kapanmıştır. Beşinci perdenin ikinci meclisinde, Hüseyin Bey, Yunan bayrağı indirileli bir yıl geçtiğini dile getirir. Böylece, dördüncü ve beşinci perde arasında bir yıllık bir zaman atlamasından söz etmek mümkündür.

Eserin yazıldığı tarihte Girit meselesi henüz tam anlamıyla çözüme kavuşmamış, Girit topraklarının Yunanistan'a ilhaki tam olarak gerçekleşmemiştir. Ayrıca, Balkan Savaşları da henüz yaşanmamıştır. Bu nedenle, siyasi düşünce olarak Osmanlılık, hâlâ medet umulan bir düşüncedir. Eserde, İsmet'in ağzından dökülen "Biz Makedonya'da Osmanlı Rum vatandaşların ırzını, malını, canını kendi malımızdan, canımızdan, ırzımızdan ziyade muhafaza etmekle bahtiyar olurken ya buradaki aynı cinse, aynı dine mensup vatandaşlarımız neden, neden bize zulmetmekten lezzet alıyorlar" (s.31) cümleleri bu doğrultudadır. Ayrıca, İsmet, metnin içinde sık Osmanlılık vurgusu yapar: "Osmanlılar, sizin kanınız mı kurudu? Türk askeri, merdler ordusu neden sesiniz çıkmıyor? ...Yoksa Müslüman kızlarının şerirler elinde paçavra gibi yırtıldığını, iffetten, ismetten mahrum edildiğini mi görmek istiyorsunuz. Hayır Allahım affet. Buna bir Osmanlı kalbi tahammül edemez." (s.24-25) İsmet, Osmanlılık ve İslamiyet'i genellikle birlikte anar ve her ikisini de yüceltir: "Osmanlıların sulha, insaniyete aşık olmaları, Müslümanların kandan, kıtaldan nefret etmeleri..." (s.33)

Oyun kişilerinden Hüseyin Bey, "Asırlarca dünyaları besleyen vatanımız neden şimdi ot yedirtecek kadar hasis oldu. Hani o Babil, Asur medeniyet sarayları, Fenike ticarethaneleri, Arap hazâ'in-i ulum ve fûnunu, Fars şiir ve edebiyatı, hani o vatanın binlerce amele besleyen destgahları, yılda iki mahsul veren altın toprağı, inci, cevher döken suları, ırmakları Asyalılar ve bilhassa Osmanlılar nerede?" (s.66) diye sorarken Türk kimliğine vurgu yapmaz; tüm bir Osmanlı coğrafyasından, kültürel ve tarihi birikiminden söz eder.

Eserde özellikle İngiltere'den çok daha adil, tarafsız tavırlar beklentisi dile getirilse de, "Ecnebiden himaye beklemek bir İslam için lekedir. Bizimde devletimiz var. ...Osmanlı askerinden başka hiç bir himayeyi kabul edemeyiz. Sonunu görürsünüz. Müdahale, himayeyi, himaye istilayı yahut ayrılmayı intac eder. ...Ben Osmanlı bayrağı isterim." (s.78) şeklinde sözlerle başka devletlerden medet ummanın yanlışlığı ifade edilir.

Ferit, oldukça uzun tuttuğu konferansında sözlerine Hz. Peygamber döneminden başlayarak zamanda genişlemeye yol açar. Ancak, bu genişlik eserin iç dokusuna yansımaz. Ferit, Girit Adasının Osmanlı Müslüman toprağı olduğunu tarihe dayalı delillerle açıklamak için bu yolu izlemiştir. Tüm bu açılardan, eserde zaman unsurunun oldukça işlevsel kullanıldığı vurgulanmalıdır.

Mekân

Eserde Girit Adası asıl mekân olarak karşımıza çıkar. Ancak, ada aynı zamanda figür konumunda, hatta eserin merkez kişisi rolünü üstlenen figür konumundadır. Bu nedenle, adaya bir mekân olmasından ziyade, vatan, ideal, mefkure olarak yaklaşmıştır.

Bunun yanı sıra, ilk perdede Müslüman mezarlığı, ikinci perdede mahkeme salonu, İngiliz Konsolosunun odası, üçüncü perdede Ferit Bey'in evinde büyük, muntazam bir salon, dördüncü

perdede Hanya'da Hacı Hasan Ağa'nın hanesinde fakir bir salon eserdeki diğer mekânlar olarak karşımıza çıkar. Dördüncü perdenin sonunda, Yunan bayrağının İngilizler tarafından indirildiği sahnede, adadaki kaleden de söz edilir. Beşinci perde ile dördüncü perdenin mekânı aynıdır.

“Tiyatro türünde, anlatıcının söz konusu olmaması sebebiyle doğrudan doğruya mekân tasviri bulunmaz. Mekân tasvirleri, gerekli olduğu yerlerde sadece kahramanlar tarafından yapılır. Bunun dışında mekân konusunda yazara düşen, oyunu sahneleyecek olan yönetmene kolaylık sağlamak ve oyuna uygun bir dekor imkânı vermek için eserinin perde, tablo veya sahne başlarında mekâna ait açıklamalarda bulunmaktır.” (Çetişli 2004: 333) ifadelerine uygun düşecek biçimde eserde mekân betimlemesi neredeyse hiç bulunmamaktadır. Mekânla ilgili betimleme yalnızca, beşinci perdenin başında Hacı Hasan Ağa'nın evinin yoksulluğunu, yoksunluğunu göstermek için yer verilen ve yazara ait olan birkaç cümleden ibarettir. Bu durum da yine, yazarın tiyatro türünün esaslarına uygun bir eser vermekten çok, Girit meselesi odağında Osmanlılık düşüncesine hizmet eden bir eser ortaya koymayı önemsemiş olmasından kaynaklanır.

Konuşma Örgüsü

Girit, konuşma örgüsünün, “sahne üzerindeki aksiyonu beslemek ve sahne dışındaki aksiyondan seyirciyi haberdar etmek” (Nutku 1983: 76) görevlerini tam olarak yerine getirdiği bir eserdir. İlk perdede Ferit ve İsmet'in karşılıklı konuşmalarıyla başlayan aksiyon, son perdenin son meclisinde yine onların konuşmalarıyla biter. Özellikle Ferit'in yargılandığı mahkeme sahnesinde konuşmalar aksiyonu başarılı biçimde beslemiştir. Bunun yanı sıra, seyircinin sahne dışında yaşananlardan haberdar edilmesi de yine konuşmalarla sağlanır. “Evet Dafni'de Müslümanlar camiye dolmuşlardı. Zalimler Müslümanları birer birer camiden alarak kurban etmişlerdi. Sonra bununla kalmayarak açtıkları deliklerden gazlı parçalar atarak camiye tutuşturmuşlar, ihtiyar, genç, kadın, çoluk ve çocuktan ibaret bir yığın fırka-yı islami yakmak, boğmak istemişlerdi.” (s.95) şeklindeki pek çok cümle, sahnede sergilenmeyen, ancak, izleyicinin/okuyucunun haberdar olması istenen olaylara ilişkindir. Yazar, yer yer bu bilgilendirme çabası uğruna konuşmaları gereksiz yere uzatmıştır.

Metindeki konuşmalar, kişileri tanıma, onların davranışlarını anlamlandırma açısından işlevseldir.

Yazar, kişilerin yaşadıkları dönemin ya da koşulların tanıtılmasını da yine konuşmalar aracılığıyla yapar. “İlahi efendi. Geçen hınzırların baş kaldırışında da ne yaptık. Dağlara kaçtık. Kaçamayanlarımız boğazlandı kesildi. Parçalandı, yakıldı. Biz günlerce ot yedik. Soğuk da oldu. Sıcak da oldu. Hasta da olduk... Sonra ne oldu. Azgınlar süt dökmüş kedi gibi sustular. Biz de evlerimize geldik.” (s.91)

Özellikle İsmet'e ait konuşmalar lirik ve epik üslubun bir arada bulunduğu konuşmalardır. “Ben ölürsem mezarımda kemiklerim bile düşman bağırmı delecek birer zehirli

silah olacaktır. Ben gidersem bir nam, bir şan, bir Müslüman kadın kalbinde yaşayan arslan bir namus bırakacağım. Bu mirasım dünyanın ordularından, donanmalarından, hazinelerinden de kıymetli değil midir.” (s.84)

Eserdeki konuşmaların çok büyük bir kısmı ciddi düzeydedir. Ancak, beşinci perdenin ikinci meclisinde Zehra Hanım’ın, “Ayol Giridliere de politika bir illet oldu. Ne vakit buluşursanız hemen onu açarsınız. Bırakmadınız ki safa geldiniz diyeyim. Bakın Nihad el öpecem diye fırsat gözetip duruyor. Safa geldiniz beyler!” (s.94) gibi sözleri, gülmeceye ve sahneyi renklendirmeye yöneliktir.

Konuşma örgüsünün ekonomik ölçüde kullanıldığını belirtmek zordur. Eserde verilmek istenen mesaj uğruna gereksiz ya da fazla uzun tutulmuş pek çok konuşma vardır. Özellikle, Ferit’in üçüncü perdenin hemen tamamını kapsayan oldukça uzun konferansı bu durumun örneğidir.

Yazar, birinci perde dışındaki perdelerin sonunda “Yaşasın Osmanlılar!” ifadesine yer verir. Bu ifade, ikinci perdenin sonunda İsmet, Ferit ve jandarma tarafından; üçüncü perdenin sonunda önce Ferit ve ardından konferans dinleyicileri tarafından; dördüncü perdenin sonunda Önce İsmet ve ardından diğer İslamlar tarafından; beşinci perdenin sonunda sahnedeki herkes tarafından haykırılır. Son perdenin bitiminde, “Yaşasın Osmanlı sancağı” ifadesine dönüşür. Dördüncü perdenin sonunda bu haykırışa, “Yaşasın İngilizler” ifadesi de eklenir. İkinci perdenin sonunda ise, “yaşasın Düvel-i Himaye” ifadesi eklenmiştir. Yazar, ilki hariç her perdenin sonunda bu haykırışa yer vererek izleyici/okuyucuda millî duyguları coşturmayı amaçlamıştır. İkinci ve beşinci perdelerin sonunda birden fazla kişinin doğaçlama olarak aynı cümleleri haykırması ise, yapaylık içeren bir durumdur. Üçüncü perdede Ferit’in konferansını dinleyenlerin hep bir ağızdan, “Girid’i dinlemek, Girid için söylemek Girid müslümanlarının yaralarına en mukaddes bir ilahidir. Söyle vatandaş söyle!” (s.52) demesi de aynı yapaylığı içermektedir.

Eserdeki konuşmaların “Karşılıklı konuşma alışagelinmiş günlük konuşmadan daha ekonomik ve atlamalı olmalıdır.” (Nutku 1983: 78) şeklinde belirtilen kurala uygun olduğu söylenemez. Yazar, pek çok konuşmayı gereksiz yere uzatmıştır.

Sonuç

Silahçı Hasan Tahsin’e ait olan *Girid*, İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanmış bir tiyatro eseridir. Eserle ilgili çeşitli kaynaklarda kısa bilgiler verilmiş olmakla birlikte, geniş bir değerlendirme bulunmamaktadır.

İkinci Meşrutiyet’in ilanı, Osmanlı coğrafyasında özellikle düşünce özgürlüğü anlamında olumlu beklentilere yol açar. Bu beklentinin de etkisiyle dönemin yazarları siyasal ve sosyal meselelere yoğun olarak eğilirler. Bu eğilim, tiyatronun izleyici/okuyucuya dolaysız biçimde

ulaşabilme özelliği ile birleştirilir ve bunun neticesinde dönemin tiyatro eserleri de sosyal ve siyasal meselelere ilgi gösterir. Bu bağlamda ilgi gösterilen meselelerden biri de Girit meselesi olur. Osmanlı kamuoyunun daima ilgi gösterdiği bu mesele farklı tiyatro eserlerinde ele alınır.

Pek çok kaynakta ateşli kişiliğine, ajitatif gazete yazılarına dikkat çekilen Silahçı Tahsin de Girit meselesini ele aldığı eserinde izleyici/okuyucunun millî, manevi duygularına seslenir. Girit meselesine yaklaşımında kendisinin de bir üyesi olduğu İttihat ve Terakki Komitesi'nin izlediği politikaya uygun bir tutum takınır. Hatta, çeşitli oyun kişileri aracılığıyla İttihat ve Terakki Komitesi'ne övgüler sıralar.

Girid, Osmanlılık düşüncesine bağlı eserler arasında değerlendirilir. Oyun kişilerinden Ferit, "Osmanlıyım. Giritli olunur da başka başka tebaadan olunur mu?" diye sorarken, Osmanlılık düşüncesini özetler gibidir. Bu tutuma paralel biçimde eserde Osmanlı tarihine, kültürel ve manevi değerlerine övgüler sunulmuş, Osmanlı Devleti'nin İslam tarihindeki katkısına değinilmiş, çeşitli açılardan İslamiyet ve Hristiyanlık inancı karşılaştırılmış, Osmanlı Devleti'nin azınlıklara yönelik olumlu tutumu dile getirilmiştir. Döneme ait pek çok eserde de görüldüğü üzere, İkinci Abdülhamid idaresi sert sözlerle eleştirilmiştir. Bununla birlikte, yazar eseri sadece hamasi duygulara yaslanmamış ve Girit meselesi ile ilgili tarihî sürece de bağlı kalmaya çalışmıştır. Bazı olaylarla ilgili net tarihler vererek, yer yer gazete haberlerine dayanarak ya da oyun kişilerine bir diğerrinin söylediklerini onaylatarak eserde gerçekçi bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak, eserin sonunda adanın Osmanlı askerlerince kurtarıldığı bir sahneye yer vererek bu bakış açısından uzaklaşır. Yazarın kişiliği ve oyunun yazılış amacı göz önüne alındığında bunun anlaşılabilir bir tutum olduğu açıktır.

Boykot, Ferit'in yargılandığı mahkeme, İsmet'in hastalığı gibi ara düğümlerle beslenmiş olay dizisinde ana düğüm Girit Adasının akıbetidir. Yazar, ara düğümleri de başarıyla kullanarak oyunun sonuna kadar merak unsurunun canlı kalmasını sağlamıştır. Ancak, Ferit adlı oyun kişisinin verdiği oldukça uzun konferans olayların akışında kesintiye yol açmıştır.

Kişilerin hemen hepsi tek boyutlu tipler olarak çizilmiştir. Yazar, özellikle başkişilerde Girit sevdası dışında herhangi bir ilgi ya da duygu oluşmasına meydan vermemiştir. Kişiler oyunun başından sonuna kadar aynı tutum ve davranışları sürdürürler.

Tarihî gerçekliği olan bir meselenin ele alınmış olması ve yazarın tarihî gerçeklere bağlı kalma çabası eserde zaman unsurunun işlevsel olmasını sağlamıştır. Olaylar kronolojik düzlemde sıralanmıştır. Metin içinde yalnızca birkaç yerde geriye dönüş söz konusudur. Geriye dönüşler de yine Girit meselesinin farklı boyutlarını sergilemek amacıyla kurgulanmıştır. Dördüncü perde ile beşinci perde arasında da zamanda bir yıllık bir atlama görülür.

Girid'de ihmal edilen unsurlardan biri de mekândır. Mekâna dair oyun boyunca sadece birkaç betimleme yapılmıştır.

Eserde karşılıklı konuşmalar önemli ölçüde yer tutar. Bununla birlikte, monolog olarak nitelendirilebilecek konuşmalar da vardır. Karşılıklı konuşmalarda Girit meselesi ile ilgili mümkün olduğunca fazla konuya değinebilmek maksadıyla sözün gereksiz yere uzatıldığı da görülür. Ayrıca, bazı sahnelerde birden fazla kişi doğaçlama olarak aynı anda aynı sözleri söylemiş ve böylelikle yapaylık söz konusu olmuştur.

Teknik anlamda kusurlar içeren bir tiyatro eseri olan *Girid*, başlangıçta da belirtildiği gibi, Girit Adasındaki Müslüman Türk halkın yaşadığı acılarla ilgili olarak vicdanları kanatmak, yaşananların unutulmasını önlemek amacıyla yazılmıştır. Bu anlamda, eserin amacına ulaştığı söylenebilir. Eser, Girit meselesi ile ilgili duygusal bir farkındalık oluşturmanın yanı sıra, mesele ile ilgili tarihî gerçekleri de bir kez daha ortaya koyar. Ayrıca, Osmanlılık düşüncesinin eserlere ne şekilde yansıdığını sergileyen bir örnektir.

Kaynaklar

- Akçura, Yusuf. (2014). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Akı, Niyazi. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi 1*. İstanbul: Dergah Yayınları
- And, Metin. (1973). *Tiyatro Kılavuzu*. İstanbul: Milliyet Yayınları
- Banoğlu, Niyazi Ahmet. (1991). *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. İstanbul: Kastaş Yayınları
- Bayraktar, Bayram. (1999). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Subayların Siyaset Yapmasını Engellemeye Yönelik Uygulamalar”. *Toplumsal Tarih*, 72 (Aralık 1999): 60-64.
- Buttanrı, Müzeyyen. (2011). *Çeşitli Yönleriyle Tiyatro*. Eskişehir: Osmangazi Üniv. Yayınları
- Çakır, Hamza. (2002). *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Çetişli, İsmail. (2004). *Metin Tahlillerine Giriş 2*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Denker, Arif Cemil. (2006). *Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*. (Yayına Hazırlayan: Metin Martı). İstanbul: Arma Yayınları, 2006.
- Hanioglu, Şükrü. “Osmanlılık”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Ankara: İletişim Yayınları, C 5: 1389-1393.
- İrtem, Süleyman Kani. (1999). *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilali*. (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları
- Kadri, Hüseyin Kâzım. (2000). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*. (Haz. İsmail Kara). İstanbul: Dergah Yayınları- Anadolu Kitaplığı
- Mehmetefendioğlu, Ahmet. (2009). “Silahçı Hasan Tahsin’den Osman Nevres’e İki Hasan Tahsin”. *Toplumsal Tarih*. 185 (Mayıs 2009): 32-38.
- Nutku, Özdemir. (1983). *Dram Sanatı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniv. Güzel Sanatlar Fak. Yayınları
- Odabaşı, İ. Arda. (2015). “İkinci Meşrutiyet Manastır’ında Ajitatif Siyasi Basın”. Ankara: *AKM Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri C.1*: 287-312.

- Sema, Sadri.(2002). *Eski İstanbul Hatıraları*. (Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk). İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Tahmiscizade Mehmed Macid. (1977). *Girit Hatıraları*. (Yayına Hazırlayanlar: İsmet Miroğlu, İlhan Şahin). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık
- Topuz, Hıfzı. (2007). *Özgürlüğe Kurşun*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Yalçın, Alemdar. (2002). *2. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Yalman, Ahmet Emin. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (cilt1, 1888-1918)*. İstanbul: Yenilik Basımevi
- Yazıcı, Nevin. (2002). *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*. Ankara: Kültür Bak. Yayınları